

Nuralı Çələbiyev
ADPU (Şəki filialı)

AİLƏDAXİLİ MÜNASİBƏTLƏRİN SOSIAL TƏNZİMİNİN PSIXOLOJİ ŞƏRTLƏRİ

Açar sözlər: ailədaxili münasibətlər, sosial tənzimetmə, ailə sistemi, ailə qaydaları, davranış etalonları, ailədə hakimiyyət, rol bölgüsü

Keywords: marital relations, social regulation, family system, family rules, behavioral standards, the authority the in family, the distribution of roles.

Ключевые слова: внутрисемейные отношения, социальная регуляция, семейная система, правила семьи, эталоны поведения, власть в семье, деление ролей

Məlumdur ki, istənilən cəmiyyətdə fərdlərin qarşılıqlı münasibətləri – hərəkətləri, davranışı, bunlardan irəli gələn nəticələr sosial məzmun daşıyır. Məhz buna görə də, hər bir cəmiyyətdə qayda-qanunlara əməl edilməsi, birgəyaşayış və birgəfəaliyyət prinsiplərinin gözlənilməsi və bu əsasda bütövlükdə ictimai asayişin təmin edilməsi həyati vacib zərurətdir.

Hələ bizim eradan əvvəl, VI-V əsrlərdə antik dövrün böyük filosofları Sokrat, Platon, Aristotel, daha sonralar XVIII əsrin maarifçi filosofları və əxlaq nəzəriyyəçiləri J.J.Russo, D.Didro, K.A.Helvetsi və b. cəmiyyətdə sosial sabitliyin qorunub saxlanılmasının vacibliyini qeyd etmiş, bu yolla insanların, bütövlükdə cəmiyyəti təkamül yolu ilə inkişaf etdirməyin mümkünlüyü ideyasını irəli sürmüşlər.

Cəmiyyətdə insanlar arasında ictimai münasibətlərin rəşional yolla (ağılla) tənzimlənməsinin vacibliyi sonralar Hegel, O.Kont, H.Spenser, K.Marks kimi filosof və mütəfəkkirlərin ictimai-fəlsəfi baxışlarında daha da inkişaf etdirilmişdir. Rəşionalistlərdən fərqli olaraq, ictimai münasibətlərin tənziminə fərqli mövqedən yanaşan Şopenhauer, Nitşe, Berqson və s. kimi filosoflara görə, cəmiyyətdə sosial tənzimləyici qüvvələrin başlanğıcı iradəyə bağlıdır. Onlar belə hesab edirdi ki, insanın həyata və hakimiyyətə can atması şüurla deyil, qeyri-şüuri, irrəşional qüvvələrlə idarə olunur. Şopenhauer pessimist idi və iradəni əxlaqdan üstün hesab edirdi. O, yazırdı ki, əxlaqı saflığı olan hər kəs yaxşı adamdır. O, kasıblığı könüllü surətdə qəbul edir, oruc tutur, asketiklik edir. Onun hər bir işdə məqsədi özünütin fərdi iradəsini sındırmaqdan ibarətdir [1, s.345].

XX əsrdə M.Veber, P.Sorokina, T.Parsons və b. sosial-mədəni sistemlərdə fərdlərin sosial mühitin və mədəniyyətin təsiri altında formalaşan həyat və fəaliyyətinin **sosial tənziminin** nəzəri əsaslarını işləmiş, “sosial-mədəni reallıq”, “sosial qarşılıqlı təsir”, “şəxsiyyət”, “cəmiyyət və “mədəniyyət”, “dil”, “dəyərlər” və “normalar” kontekstində cəmiyyətdə fərdlərin həyat və fəaliyyətinin sosial tənziminin mexanizmlərini açmağa təşəbbüs göstərmişlər.

Rus alimlərindən Q.V.Atamançuk, L.Y.Dyatçenko, V.Q.İqnatov, V.N.İvanov, V.İ.Patruşev, Q.V.Françuk, Q.P.Şedrovski, V.A.Yadov və b. sosial tənzimetmə ilə bağlı tədqiqatlar aparmış, problemi sosial-fəlsəfi aspektə araşdırmışlar. Onlar sosial tənzimetməyə və ictimai proseslərin idarə edilməsinə müxtəlif sosial

texnologiyaların tətbiqi baxımından yanaşmış, cəmiyyətdə fərdlərin şüur və davranışının institutsional təsir vasitələri ilə dəyişdirilməsinin və bu yolla sosial proseslərin idarə edilməsinin mümkünlüyü ideasını elmi cəhətdən əsaslandırmışlar.

Müasir elmi mənbələrdə sosial normaların **hüquq, adət, əxlaq, din, korporativ, mədəni** (dəyərlər, rituallar, adət və ənənələr) və s. kimi növlərinin adları qeyd olunur. Tənzimləyici normaların sosial və texniki olmaqla iki əsas qrupu fərqləndirilir. Texniki normalardan (məsələn, tikinti normaları və s.) fərqli olaraq, sosial normalar cəmiyyətdə insanlar və onların qrupları arasında ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi funksiyasının yerinə yetirir. Normanı qəbul edən sosial birliklərin ölçülərindən və ya kəmiyyət xarakteristikasından asılı olaraq, universal (mənaiviyyətin elementar normaları – “öldürmə!”, “oğurlama!” və s.) və qrup (ayrıca bir ailədə qarşılıqlı münasibət normaları) normaları fərqləndirilir. Cəmiyyətin idarə olunmasına xidmət edən normalar əsasən yazılı və ya institutsional (hüquq qanunları, nizamnamə, əsasnamə, təlimatlar və s.) və şifahi (yazılmamış, qanunvericiliklə təsdiq edilməmiş, adət və ənənələrə əsaslanmaqla) iki əsas qrupa ayrılır.

Müasir qloballaşma şəraitində, cəmiyyətin bazar iqtisadiyyatı sistemində transformasiyası keçid dövrünü yaşayan bütün cəmiyyətlərdə, o cümlədən həmin cəmiyyətlərin ailə sistemində yeni **dəyər-motivasiya strukturlarının** yaranmasına gətirib çıxarmış, ictimai proseslərin, o cümlədən ailədaxili münasibətlərin tənzimlənməsində bir çox problemlər yaratmışdır. Bu amillərin təsiri nəticəsində cəmiyyətdə institutsional tənzimlənmənin səmərəsi xeyli zəifləmiş, sosial-mədəni norma və dəyərlər deformasiyaya məruz qalmış, insanların şüur və davranışında irrasional (şüurla dərk olunmayan – N.Ç.) davranışlar güclənmişdir. Məhz bunun nəticəsidir ki, cəmiyyətdə insanların davranışının hüquqi tənzimlənməsində bəzi boşluqlar meydana çıxır, yeni qanunlar və qanunvericilik aktları, məcəllələr qəbul etmək zərurəti yaranır.

Hər bir cəmiyyətdə ictimai münasibətləri tənzimləyən çoxsaylı normaların mövcudluğu həyati reallıq və zərurətdir. Cəmiyyətdə ictimai münasibətləri tənzimləyən normalar dedikdə, cəmiyyətdə insanların həyat və fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində onların davranışını sahmana, nizama salan müəyyən normaların məcmuunu nəzərdə tutulur.

Hələ ibtidai icma cəmiyyətinin özündə belə, həmin cəmiyyətə aid olan rituallar, miflər, adətlər və s. şəklində mononormalar mövcud idi. Bu normalar qəbilə icmasının həyatı üçün əhəmiyyət kəsb edən və ictimai münasibətləri nizamlayan normalar hesab edilirdi. “Yüz min illər boyu kişilər və qadınlar ənənəvi rol bölgüsünə uyğun həyat yaşadıqlarına görə, onların beynində belə bölgüyə uyğun genetik proqramlaşma yaranmışdır. Bu isə onlar arasındakı münasibətlərdə ziddiyyət və anlaşılmazlıqların əsl səbəbidir.” [2, s.207]

Qəbilənin sərt tabuları qəbilə üzvlərini öz cinsi instinklərini təmin etmək üçün cinsi tərəfdaşı digər qəbilələrdə axtarmağa təhrik edirdi. Bu isə, öz növbəsində bir qəbilə daxilində cinsi əlaqələrə qoyulan məhdudiyyətlərin genişlənməsi və digər qonşu qəbilələrə yayılması ilə nəticələnirdi. Yeni qaydanın meydana gəlməsi ibtidai insan cəmiyyətinin ən aşağı pilləsində cinsi əlaqənin tamamilə nizamsız və qaydasız olması ilə nəticələndi. “Qəbilə daxilində mövcud davranış qaydalarının yerinə yetirilməsi zərurəti hər bir fərdin möhkəm mənaevi əqidəsinə çevrildi-

yindən, fərd cəmiyyət qarşısındakı öz borcunu ancaq köntüllü olaraq yerinə yetirirdi” [3, s.99]. İbtidai cəmiyyətin sonrakı inkişafı dövründə insanların cinsi instinklərini nizama salmaq lazım gəlirdi. Cəmiyyətin inkişafının ilkin mərhələlərində cinsi münasibətlərin nizamsız olması adi və səciyyəvi hal idi. Tayfanın meydana gəlməsi ilə insanlar arasında bu münasibətlər qrup nikahı normaları ilə tənzimlənməyə başladı.

Bununla belə, cəmiyyətin elə alt sistemləri vardır ki, burada qarşılıqlı münasibətlər hüquq normaları ilə yanaşı, əxlaq və dini normalar, adət və ənənələr və müəyyən qaydalarla tənzimlənilir. Belə sistemlərdən biri də sosial həyat yaşayan digər insan birliklərindən fərqli xüsusiyyətləri ilə seçilən ailədir. Amerika alimi Cey Heyli yazırdı ki, “qaynanaların və qaynaların olması insanları heyvanlardan fərqləndirən yeganə amildir: bir çoxları üçün ailə həyatının başlıca dəyəri ənənələrə hörmət və valideyn ailəsi ilə əlaqədən ibarətdir.” [4, s.44]

Ailədə müsbət, davamlı, nisbətən sabit və təkrarlanan qarşılıqlı münasibətlər onun mövcudluğu və yaşamasının əsasıdır. Bu ilk növbədə ailə üzvlərinin yaşadıkları ailəni psixoloji anlamda **“doğma ev”** hesab etmələri üçün zəruridir. Ailə insanın öz təhlükəsizliyini və rahatlığını təmin etməsi üçün ən etibarlı sığınacaq və yurd yeri, ən etibarlı qaladır. Müasir dövrdə insanların 90%-dən çoxu məhz ailə həyat tərzində yaşayırlar.

İctimai münasibətlər sistemində **ailədaxili münasibətlərin** özünəməxsus yeri vardır. Çünki ailə psixoloji anlamda iki əsas xarakterik xüsusiyyətinə - ailə daxili münasibətlərə və birgəyaşayışa əsaslanan, məişət ümumiliyinə görə digər sosial sistemlərdən və insan qruplarından fərqlənir. Məhz bu cəhətlərə görə ailə üzvləri arasında formalaşan qarşılıqlı ictimai, sosial, etik-mənaevi münasibətlər daha dərin psixoloji mahiyyət kəsb edir. Məsələn, uşaqların doğulması ilə ailənin yaşlı üzvləri üçün yeni sosial rollar – “baba” və “nənə” rolları meydana çıxır. Ər-avad kimi gənc ata və ana öz ailə həyatlarının ilkin dövrlərində bir sıra çətinliklərlə qarşılaşdıqlarına görə, qayğıların bir hissəsi ilə ailənin yaşlı üzvlərinin yüklənməsi baş verir. [4, s.47]

Ailədə davranış normalarının tənzimlənməsində qeyri-hüquqi normalar kimi əxlaq, din, adət və ənənələrə əsaslanan qaydalar (məsələn, qulluq, nikahaqədərki davranış, ər-avad arasında hakimiyət və vəzifə bölgüsü, ailədə böyük-küçüyə, ata-anaya münasibət ailənin asudə vaxtının təşkili və s.) mühüm rol oynayır. Normalar kimi adət-ənənələr də zaman keçdikcə dəyişir və onlar arasındakı fərqlər ailə həyatının dövrü mərhələlərindən asılı olaraq, özünü daha aydın biruzə verir. İndiki nəsillərdə qəbilə həyat tərzindən qalmış bir çox patriarxal ənənələr (məsələn, qızların qaçırılması, yalnız qan qohumluğu olanlardan qız alıb-vermə, qadınlara qarşı zorakılıq və s.) sosial təkamülə, davamlı insan inkişafına mane olan əsas amildir.

Ailəyə sistemli yanaşma burada hər şeyin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə və qarşılıqlı təsirdə olduğunu söyləməyə əsas verir. Bu mənada ailə həm bioloji, həm psixoloji, həm də canlı sosial orqanizmdir. Odur ki, ailənin həyatından söhbət gərkən, həmişə onun hər bir üzvünün həm ailədə, həm də ailədən kənar mühitdə davranışını, onun sosial, hüquqi və əxlaqi nəticələrini nəzərə almaq lazım gəlir. Ailəni ilk dəfə canlı sistem kimi təhlil edən amerikalı alim C. Cekson qeyd etmiş-

dir ki, "ailə qaydalarla idarə olunan sistemdir". O, göstərmişdir ki, ailə üzvləri çoxcəhətli və geniş, mümkün davranış növlərindən yalnız bir qismindən istifadə edir. Öz davranışlarında bu üsullardan davamlı istifadə edən azlığın davranışını o, "ailə qaydaları" adlandırmışdır. Ailə qaydalarına cütlüklərin birinin digərinə yanaşma tərzini, ailə büdcəsinin xərclənməsi, evdə səliqə-səhman, bazarlıq, uşaqların bağçaya və ya məktəbə aparılıb gətirilməsi və s. kimi çoxsaylı vəzifələrdən irəli gələn qaydalar daxildir. [4, s.184]

Hər bir ailənin ilk günlərdən spesifik ailə qaydaları formalaşmağa başlayır. Məsələn, "böyük gələndə ayağa qalxmaq lazımdır", "ata-ananın bir sözünü iki etmək olmaz"; "günahların böyüyü yalan danışmaqdır"; "uşaqlar böyüklərin söhbətinə qoşulmamalıdır"; "uşaqların nə vaxt yatmalı olduğunu valideynlər müəyyən edirlər"; "axşamlar televiziya verilişlərinin hansına baxılmalı olduğunu" ata müəyyən edir və s.

Yeni yaranan hər bir ailədə qarşılıqlı münasibətlərin təşəkkülü çoxölçülü parametrlərlə şərtlənir. Hər bir şəxsiyyətin sərvət meyli və ya şəxsiyyətinin istiqaməti ilə şərtlənən subyektiv münasibət məkanı var. Bu məkan çox vaxt onun obyektiv surətdə daxil olduğu ictimai münasibətlər məkanı ilə uyğun gəlmir. Ailədə formalaşan münasibətlər bir tərəfdən intellektuallaşır, digər tərəfdən özlərinin emosionallıq dərəcəsi ilə seçilir. Bu əsaslar üzərində ailədə formalaşan real münasibətlər sistemi və dəyərlər onun psixoloji iqlimini, sosial ab-havanın etalon keyfiyyətlərini formalaşdırır. İnsanlarla münasibətlərdə hormoniyanı xoşbəxtliyin başlıca formulu hesab edən rus psixoloqu A.Nekrasov qeyd edir ki, ailənin böhranı yalnız boşanma deyil. Əgər kişi öz arvadı ilə bir dam altında bir-birinə sevgi olmadan yaşayırsa; əgər ailə kasıb və maddi problemlər içərisində yaşayırsa; əgər ailədə uşaqlar tez-tez xəstələnir, pis inkişaf edir, həyatı çətinliklə daxil olur və xoşbəxt həyat qura bilmirlərsə - bunların hamısı ailə böhranının əlamətləridir. [5, s.64]

Məsələyə tam və natamam ailənin tipoloji xüsusiyyətləri baxımından yanaşdıqda, qeyd etmək olar ki, tam ailənin mənəvi həyatı natamam ailə ilə müqayisədə daha zəngindir. Valideynlərinin birinin, xüsusən atanın olmadığı natamam və ya "ana ailələri" adlandırılan ailələrdə mənəvi-psixoloji iqlim əlverişsiz olur.

Ailədə ilk baxışdan hər şeyin qaydasında olduğuna baxmayaraq, müəyyən dövrdən sonra neqativ dəyişkənliklərin baş verməsi halı qaçılmaz olur. Ölüm, sosial statusdakı dəyişkənlik, iş yerini itirmə, meydana çıxan maddi problemlər, övladların ali təhsil alması, evdə xəstə və ya şikəst adamın, həbsdə olanın olması, tez-tez ezamiyyət, xaricə səfərlər ailənin sosial qayğılarını artırır.

Biz həmişə yanlış olaraq inkişafda təbii amillərin rolunu şişirdir, sosial şərtləri isə kölgədə buraxırıq. Darısqal mənəzində yaşayan çoxuşaqlı ailənin asudə vaxtını necə səmərəli təşkil etmək olar? Uşaqlar vaxtının çoxunu həyat-bacada, küçədə keçirirlər. Ailənin yaxın qohumlarının uzun müddət ailə ilə birgə yaşaması (baldız, qayın) müxtəlif formalarda açıq və ya gizli ixtilafalara səbəb olur. Valideynlərin ailəni düzgün təşkil edib bilməməsi, ailədə uşağın sosial inkişaf şəraitinin əlverişsiz olması, məsuliyyətsizlik, pədaqoji baxımsızlıq və s. kimi amillər müasir ailələrdə uşaqların tərbiyəsini əngəlləyən səbəblərdir.

Ailə həyatı nikaha daxil olanların qarşısında ailə münasibətlərində iştirakçılıq üçün zəruri olan bir sıra çətin vəzifələr qoyur. Bunlara ailədə bərqərar olmuş

davranış normalarına tabeçiliyi; evdə və evdən kənarında ailənin maddi rifahının təmin edilməsi üzrə fəaliyyətləri; böyüməkdə olan nəslin tərbiyəsini; ailədə meydana çıxan problemlərin həllini və s.aid etmək olar. Ailə vəzifələri bilavasitə onun funksiyaları ilə şərtləndiyinə görə, qarşıda duran vəzifələri uğurla həll etmək üçün hər bir ailə üzvü müəyyən psixoloji keyfiyyətlərə malik olmalıdır. Bu cür keyfiyyətlərə sahib olmaqda hər bir ailə üzvü və bütövlükdə onun daxil olduğu ailə maraqlı tərəfdir. Hər bir ailə üzvü ailənin onun qarşısına qoyduğu vəzifələrin öhdəsindən nə qədər bacarıqla gələrsə, bütövlükdə ailə bir o qədər normal fəaliyyət göstərə bilər ki, bu da ailədaxili münasibətlərin əlverişli olmasını şərtləndirən əsas psixoloji amillərdən biridir. Ailənin hər bir üzvü üçün zəruri olan psixoloji keyfiyyətlərin məcmuysunu psixoloqlar "zəruri ailə keyfiyyətləri" adlandırırlar. Bu keyfiyyətlərin spektri çox genişdir və onları "tələbatlar" adlandırmaq üç əsas qrupda cəmləşdirmək olar.

Birinci tələbatlar: fərdin ailə həyatında iştirakını, çətinliklərin və problemlərin həllini motivləşdirən tələbatlar; atalıq və analıq olan tələbat; ər-arvad qarşılıqlı münasibətləri gedişində təmin olunmalı olan sevgiyə, simpatiyaya, seksual-erotik, məişət-təsərrüfat həyatı ilə bağlı tələbatlar və s.

İkinci tələbatlar: qabiliyyətlərin, bacarıq və vərdişlərin geniş dairəsi; hər şeydən əvvəl başqa adamı-ailə üzvünü anlamaq qabiliyyəti; uşaqların tərbiyəsi və ər-arvad münasibətlərinin qorunub saxlanılması üçün zəruri olan bacarıq və vərdişlərin məcmuyü;

Üçüncü tələbatlar: frustrasiya halında öz emosional və iradi vəziyyətini tənzim etmək üçün zəruri olan keyfiyyətlərin geniş dairəsi; ailə üzvlərinin bugünkü istəkləri,aktuallaşan ikinci və ya üçüncü tələbatları qarşıya qoyulmuş məqsədə tabe etmək bacarığı; ər-arvadlıq münasibətlərində və tərbiyə məsələlərində səbr və dözümlülük. [7, s.246-247]

Ailə qaydaları öz davamlılığına görə ailə üzvlərinin şəxsiyyət keyfiyyətlərindən asılı olmayaraq nisbi sabitliyə malikdir və ailədaxili münasibətlərin sosial tənzimində əsas psixoloji amil hesab edilə bilər. Bu qaydalar heç də həmişə ailə üzvü olan fərdlərin istəklərinə tam uyğun gəlmir. Çünki onlar davamlıdır və heç də ailə üzvlərinin istəklərinin sürətlə dəyişməsi kimi dəyişə bilmir. Ona görə də, istənilən ailədə onun üzvləri arasında konfliktlər qaçılmaz olur. Bəzən bu ziddiyyətlər o qədər güclü ola bilər ki, ailəni uzun illər boyu qorunub saxlanmasını qaydaları dəyişmək məcburiyyəti ilə üz-üzə qoyur. Professorlar Ə.Ə.Əlizadə və A.N.Abbasovun haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, "azmı analar ər evində olan qızlarına "bu gün nə yeyəcəyini, geyəcəyini, ərindən, qaynanasından, qaynatasından nə tələb edəcəyini", baldızının "gözünün odunu necə alacağını" öyrədir. Söz yox ki, qızının xoşbəxtliyini arzulayan, qudaları ilə yaxşı münasibətin bərqərar olmasını istəyən qadın – ana belə mövqə tutmaz." [6, s.195]

Uşaqlar böyüdükcə, onların zövq və tələbatları dəyişdikcə ailəyə təzyiqlərin artması və güclənməsi halları da artır: bir çox müasir yeniyetmələr valideynlərə məhəl qoymadan dostlarını özləri seçmək, asudə vaxtı istədikləri kimi keçirmək istəyirlər. Bəzən onlar evə gecəyarısı qayıdır, bəzən isə, ümumiyyətlə, qayıtmır, gecəni başqa yerdə keçirirlər. Bir çox yeniyetmələr valideynləri əsəbləşdirən musiqiləri ucudan dinləməyə maraqlı göstərir, mobil telefonlarla və ya internetlə sosial şəbəkələrdə

saatlarla vaxt keçirir, valideynlərin tənqidi fikirlərinə məhəl qoymurlar. Atanın nikahdankənar başqa qadınla yaşaması, ananın və uşaqların normanı aşan, ailə qaydalarına zidd hərəkətləri ailədə ziddiyyətlərin kəskinləşməsinə və formalaşmış ailə qaydalarının pozulmasına səbəb olur. Onlar ailə üzvlərinin həyatı və şəxsiyyəti barədə tənqidi mülahizələr söyləyir, ailə büdcəsinin xərclənməsi ilə bağlı müzakirələrə qoşulmaq hüquqlarının olduğunu israr edir, bəziləri isə valideynlərin tələblərinə müqavimət göstərirlər, ata-ananı öz həyatlarını fırvan qura bilməməkdə ittiham edirlər.

Hər bir ailədə birgəyaşayış şəraitində kiçik yaşlarından uşaqlarda tale ümumiliyinə, "biz" arqumentinə əsaslanan ailə qaydaları, adət və vərdişləri haqqında təsəvvürlər formalaşır. Ailə üzvlərinin fərdi şüurunda ailə həyatı insan həyatının təbii kiçik modeli kimi qavranılır, ailənin hər bir ailə üzvü üçün vacib maddi-məişət, ünsiyyət və hörmətə olan tələbatların təmin olunması vasitəsi kimi dərk edilir. Ailənin möhkəmliyi ailə üzvlərinin maddi və mənəvi tələbat və ehtiyaclarının təminatına etibarlı zəmanət yaradır, ailəyə inamı artırır. Nikaha daxil olan hər bir şəxsə belə bir inam yaranır ki, son nəticədə gələcək, uzun perspektivdə onun həyatı etibarlı şəkildə ailə ilə bağlı olacaq və bu onun özü üçün faydalıdır.

Normal ailə onu təşkil edən şəxslər arasında yüksək səviyyəli qarşılıqlı empatiyaya zəmanət verir, ailə üzvlərinin biri-birinin daxili aləminə bələd olmasına imkan yaradır. Bu isə ailədə **inteqrasiya mexanizmlərinin** düzgün qurulması üçün əsas şərtidir. Ailədəki inteqrasiya ailə büdcəsinin birlikdə formalaşmasına, ehtiyacı olan hər bir ailə üzvünün oradan faydalanmasına təminat yaradır. Əlverişli mənəvi-psixoloji iqlimin bərqərar olduğu hər bir ailə üzvü ümumi ailə planlarının yaradılması və həyata keçirilməsində fəallıqla iştirak edir.

Adətən, **disfunksional** (əlvərişsiz) ailələrdə "tale ümumiliyi" ailə üzvləri tərəfindən kifayət qədər dərk olunmadığından, **inteqrasiya** baş tutmur. Belə ailələr qeyri-sabitliyi, ümumi ailə təəssübkeşliyinin olmaması, uşaqlara baxımsız münasibəti ilə fərqlənir. Burada hər bir ailə üzvü sanki özü üçün yaşayır, ailənin yaşlı üzvlərinin hər birinin öz büdcəsi olur. Belə ailələrdə tez-tez uzunmüddətli ciddi konfliktlər baş verir, ailədən asılılıq zəifləyir, özbaşınalıq halları artır.

Ailədə sosial proseslər (məsələn, inteqrasiya və sosial adaptasiya prosesi), sosial ustanovka və münasibətlər (məsələn, ər-arvad, valideynlərlə uşaqlar arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsi), sosial-psixoloji vəziyyətlərin (məsələn, ailədə və ya kollektivdə mənəvi-psixoloji iqlimin yaxşılaşdırılması və ya konfliktli vəziyyətin tənzimlənməsi) bilavasitə sosial normalara əsaslanır. Ailədə konfliktli vəziyyətlərin aradan qaldırılmasında və ya idarə olunmasında tənzimləmə funksiyaları başlıca yer tutur. Müxtəlif müəlliflərin qənaətinə görə, konfliktli vəziyyətin idarə olunmasında kəskin polemika mübahisələrin şiddətlənməsinə və aqressiv davranışa keçə bilər. Odur ki, belə hallarda qadağanlar, əmr, məhdudlaşdırma və s. kimi məcburiyyət, intizam və sanksiya xarakterli tədbirlərinin tətbiqi məqsədəuyğun deyildir. Konfliktli vəziyyətlərin idarə olunmasında daha çox psixoterapevtik xarakterli yönəltmə və istiqamətləndirmə metodlarına istinad edilməli, konfrontasiyadan əməkdaşlığa keçid taktikası seçilməlidir. Belə konfliktli vəziyyətlərdə yayınma, uyğunlaşma, əməkdaşlıq, qarşılıqlı güzəşt (kompromis), vasitəçilik (meditasiya) və s. kimi psixoterapevtik metodların tətbiqinin səmərəli nəticə verədiyi elmi dəlillərlə sübut olunmuşdur. [7, s.397]

Psixoloji tədqiqatlar artıq çoxdan belə qənaətə gəlmişlər ki, ailələrdə konfliktlərin yaranmasının ən başlıca səbəbi nikaha daxil olan gənclərin ailə rollarına, ilk növbədə ər-arvad, ata və ana rollarına hazır olmamalarıdır. Tanınmış psixoloq V.P.Şeynovun tədqiqatlarına görə, müasir gənclərin 85%-ni ailədə kişi roluna heç kim hazırlamır, yalnız 15% halda onlar qismən bu rola ailədə hazırlanırlar. Gənc qızları isə 59% halda heç kim ailədə qadın roluna hazırlamır. Onların yalnız 34%-ni ailədə valideynləri, yalnız 7%-ni məktəb ailə həyatında qadın roluna hazırlayır. Gələcək ər-arvadın əksəriyyəti ailə həyatının öz valideynlərinin həyatının müshahidə yolu ilə öyrənirlər. [8, s.511]

Müasir ailə həyatının reallıqları, artan boşanmalar, ailə-məişət zorakılıqları onu deməyə əsas verir ki, yeni qurulan gənc ailələrdə cütlüklərin əksəriyyəti onların həyatda gözləyən problem və çətinliklərdən xəbərsiz olur, ailə münasibətlərinin qurulmasında problemlərlə qarşılaşırlar. Nikaha daxil olan gənclərin əksəriyyəti "Bizim ailənin başçısı kim olacaq?", "Ev işləri neçə bölüşdürüləcək?" və s. kimi suallara əvvəlcədən cavb verməkdə çətinlik çəkir, qeyri-müəyyən mövqe nümayiş etdirirlər. Onların bir çoxunda isə kişi və qadın rolları haqqında təsəvvürlər uyğunsuzluq təşkil edir.

Müasir ailəli gənclərin əksəriyyətində belə bir ənənəvi, patriarxal düşüncə hakimdir ki, kişi ailənin başçısıdır. Ailədə kişinin öz vəzifələri, qadının da öz vəzifələri vardır. Müasir gənc xanımların təsəvvürünə görə, kişi ailəyə qazanc gətirən, onun qoruyucusu, ailənin mövcudluğu üçün maddi əsaslar yaradandır. Lakin o, həm də ev işlərində öz xanımına köməklik göstərməli, onu yükləməməlidir. Bundan başqa, kişi öz xanımına qarşı sədaqətli, diqqətli və qayğıkeş olmalı, onu sevməli, emosional cəhətdən dəstəkləməli, çətin, taleyüklü məqamlarda məsuliyyəti öz üzərinə götürməlidir. "Hər bir valideyn övladını çətinliklə böyüdür – deməli, bu çətinlikləri sizin qaynatanız və qaynananız da çəkmişdir. Sizinlə evləndəndən sonra və sizin onun ata-anasını sevmədiyinizə görə, oğlan valideynlərinə arxa çevirsə, inanın, həyat yoldaşınıza ilk nifrət edən elə siz olarsınız, çünki içindəki vicdan mexanizmi bütün hisslərinizə baxmayaraq, sizə haqlının kim olduğunu göstərəcəkdir. [9, s.37-38]

Kişilərin əksəriyyətinin ənənəvi təsəvvürlərinə və qadınlar haqqında formalaşmış stereotiplərə görə, ailənin məişət həyatı ilə bağlı olan bütün işlər: *alış-veriş, yemək hazırlamaq, qab-qacağı, paltarları yumaq, ütüləmək, uşaqlara qulluq göstərmək, mənzildə səliqə-səhman yaratmaq və s.* kimi vəzifələr ailədə ənənəvi qadın işləridir. Müasir dövrdə ər-arvad cütlükləri arasında baş verən ailə konfliktlərinin bir çoxunun kökündə məhz qeyd olunan rol-cins davranışı etalonların haqqında ənənəvi təsəvvürlər və fərqli baxışların toqquşması durur. Psixoloqların gənc ər-arvad cütlükləri arasında keçirdikləri "Ailə konfliktlərindən qaçmaq mümkündürmü?" sualına kişi rəspodentlərin 77%-i, qadınların isə 60%-i bunun mümkünsüz olduğunu bildirmişlər.

Psixoloji tədqiqatlar ailə konfliktlərinin başlıca determinantlarının və mənbələrinin aşağıdakı amillərlə şərtləndiyini müəyyənləşdirmişdir: *ümitsizliyə qapılma, ənənələrin nüfuzu, başqasını özünə tabe etmək cəhdi, ailədə zorakılıq, emosional (psixoloji) dəstəyin çatışmazlığı, maliyyə problemləri, ailənin yaşlı üzvlərinin tələbləri, ailəyə müdaxilə, uşaqlarla bağlı problemlər ailə yükünün qeyri-bərabər bölünməsi, ünsiyyət bacarıqlarının olmaması.*

Müasir ailələrin əksəriyyətində postravmatik streslərə, nikahdan narazılıqlara, qarşılıqlı günahlandırmalara, “xəyal qırılığı”na təsadüf olunur.

Bunların kökündə isə ailə üzvlərinin (əsasən qadınlar və uşaqların) daim gərginlik altında yaşamaları, onların çıxılmaz vəziyyətə salınmaları, həyati vacib tələbatlarının yetərincə təmin edilməməsi və ya bunun qarşısında maneələrin qoyulması, sıxışdırılma və s. kimi risk amillərinin durduğunu qeyd etmək olar.

Ailədaxili qarşılıqlı münasibətlərdə harmoniyanın olması hər bir ailə üzvünün iş yerində məhsuldar fəaliyyətinə, sosial əlaqələrinin genişlənməsinə, ailəyə bağlılığına, bununla da münasibə və problemsiz dolğun həyat yaşamasına, xoşbəxt birgəyaşayışa təminat verə bilər.

Ədəbiyyat

1. Rassel Bertran. Qərb fəlsəfəsi tarixi. (Tərtib edəni Doktor Cavad Heyət.) B.: Mütərcim, 2012.
2. Пиз А., Пиз Б. Язык взаимоотношений мужчина ↔ женщина. М.: Эксмо, 2013.
3. Qazıyev Y.X. Mənəvi dəyərlərimizin keşiyində duraq. B.: Borçalı NPM, 2007.
4. Эйдемиллер Э., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. 4-ое издание. СПб.: Питер, 2009.
5. Некрасов А. Жизнь без кризисов. Кризис открывает ваши возможности. М: АСТ.2010.
6. Əlizadə Ə.Ə. Abbasov A.N. Ailə (IX sinif üçün dərslik). B.: Maarif, 1989.
7. Çələbiyev N.Z. Ailə psixologiyası (Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti) B: Mütərcim, 2015.
8. Шейнов В.П. Женщина + мужчина. Познать и покорить. М: АСТ, 2011.
9. Əhmədov Y.P., Ağamalıyeva V.Ş. Ailə xoşbəxtliyinin fəlsəfəsi. B.: SkyG, 2017.

Summary

Psychological conditions of the social regulation in marital relations

It is important to have legal, moral and religious norms in any society to regulate the mutual relations among the people. As an important structure of society, in family, social regulation of mutual relations differs with its specific specialties. Marital relations regulate, basically, with spiritual and religious norms, customs and traditions, and family rules based on them. In this article, we are going to dispute about psychotherapeutic means of influence and the psychological conditions of their utilization in social regulation of mutual relations, especially in the elimination of conflict situations in the family.

Резюме

Психологические условия социальной регуляции внутрисемейных отношений

В любом обществе имеется необходимость правовых, нравственных и религиозных норм в регулировании взаимных отношений людей. В семье, являющейся одним из важнейших структур общества, регулирование взаимоотношений в социальном аспекте отличается своей спецификой. Внутрисемейные отношения в основном упорядочиваются моральными и религиозными нормами, обычаями и традициями, семейными порядками ссылаемыми на это. В статье говорится о способах психотерапевтически важных действий в устранении преимущественно конфликтных ситуаций в социальном регулировании взаимоотношений в современных семьях.